
MEDReG EN DE

ARBEIDERSHUISVESTING TE

MANCHESTER:

research en conservatie

Jacqueline Roberts, Museum of Science and Industry

In 1835 werd Manchester door TOCQUEVILLE beschreven als een "stinkende riool", in 1844 noemde DISRAELI het "de wondermooiste stad der moderne tijden".

Deze twee standpunten vatten de extreme opinies samen omtrent een stad die een nooit voordien geziene aandacht kreeg en een massa bezoekers, hooggeplaatste en andere, in de eerste helft der 19de eeuw aantrok.

Voor een hedendaags bezoeker is het moeilijk zich voor te stellen wát in Manchester de hevige interesse opwekte. Zoals zovele Britse noordelijke industriesteden heeft Manchester verval gekend, voor- en naoorlogse kaalslag, bombardementen tijdens de oorlogsjaren, expansie in de jaren zestig en recente stedenbouwkundige regeneratie. Daarbij werden zijn specifieke fysische aspecten noch herkend, noch naar waarde geschat.

Tot de mate van afbraak zo groot was geworden dat in de late jaren 1960 de gehele ontwikkelingspolitiek in vraag werd gesteld.

De nationale lijst der beschermde gebouwen bevatte slechts bouwwerken van architecturaal, historisch, cultureel of religieus belang, de vroegere en huidige woningen van de regerende

elite of plaatsen geassocieerd met belangrijke figuren uit het verleden.

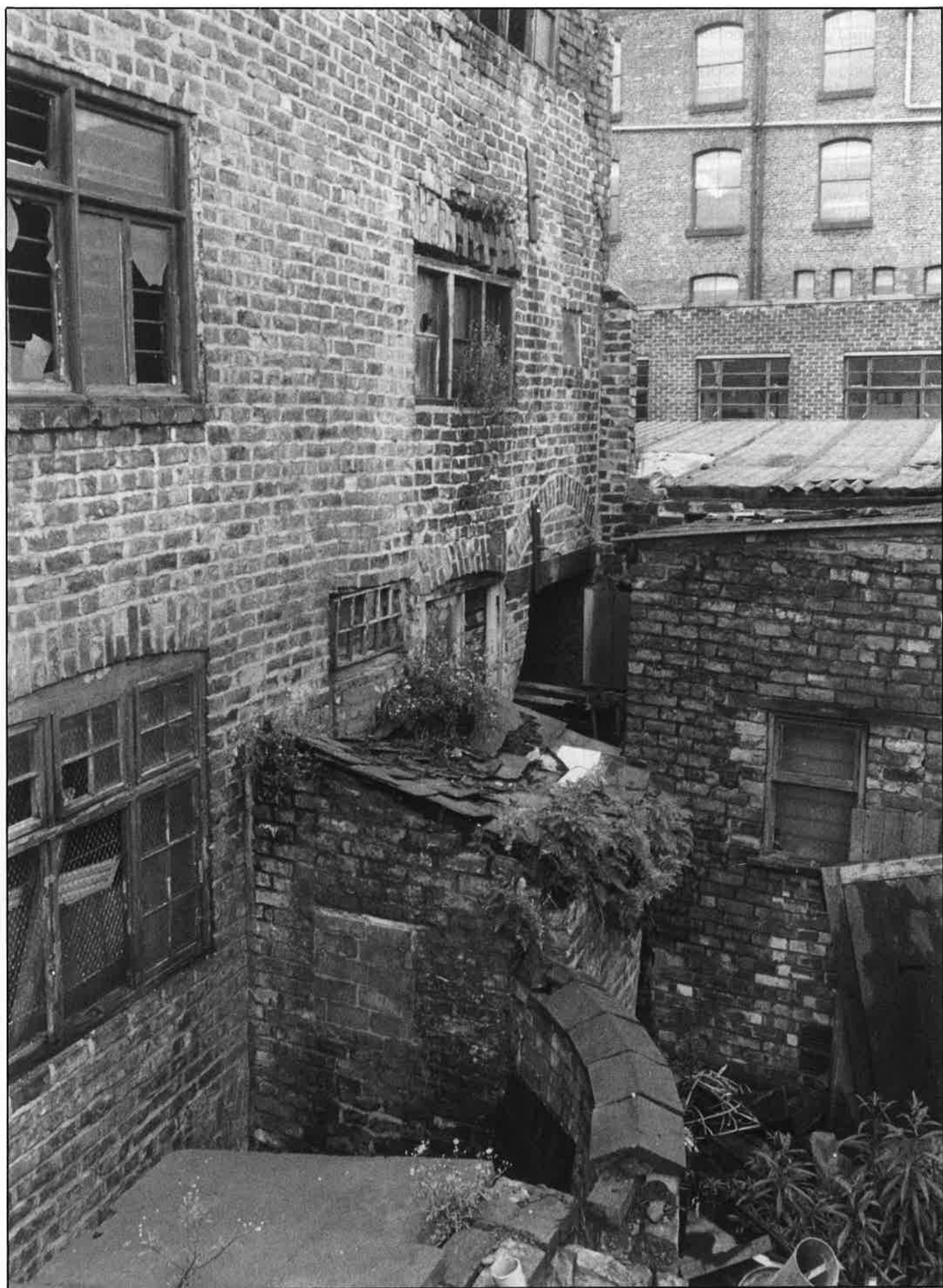
Gebouwen die belangrijk waren voor de sociale historicus waren er niet op vertegenwoordigd.

De inburgering van zowel de industriële archeologie als de stedenbouwkundige geschiedschrijving als serieuze wetenschappelijke disciplines en de stroom van protesten vanuit de publieke opinie tegen de grootschalige hervormingen waarbij gebouwen die de *blitzkrieg* hadden overleefd toch tegen de vlakte gingen, brachten daar verandering in. Maar nog in de jaren zestig toonde men de studenten architectuur *Liverpool Road* als zijnde een zone waar, op een enkel bureelgebouw in *modern style* na, alles diende te worden afgebroken. Met inbegrip van het allereerste spoorwegstation ter wereld, de Manchester terminus van de *Liverpool and Manchester Railway* gebouwd in 1830, een zondagschool uit 1827 n.o.v. sir Charles BARRY, architect van het *House of Parliament*, twee imposante gietijzeren midden-Victoriaanse markthallen, verschillende vóór 1794 gebouwde ambachtswoningen met grote vensters op de verdiepingen die de aanwezigheid van ateliers verrieden, en in een zijstraat, diverse arbeiderswoningen van dezelfde periode, één van hen zelfs afgebeeld in een aflevering van de *Illustrated London News* uit 1862. De tijden veranderen.

De nummers 1, 3 en 5 *Little Pitt Street* vóór de afbraak in 1983. Alhoewel door de stadsingenieur beschreven als bouwvallig en op het punt in te storten, heeft het toch nog twee dagen geduurd voor de sloping voltooid was. Hoewel toen geld voorhanden was voor een reconstructie, werd dit zelfs nog in 1983 niet opportuun geacht. Later is het volledige gebied beschermd.

Deze woningen waren van 2 tot 3 verdiepingen hoog en werden in de jaren 1820 en de ateliërs werden gebruikt door de fustijnwevers tot ze krot werden verklaard in 1912.

(foto auteur)

De hedendaagse opinie zou waarschijnlijk de afbraak van het modern bureelgebouw niet afkeuren, terwijl de gehele omgeving geklasseerd werd als beschermd gebied en één der grootste toeristische attracties van de regio is geworden.

Terwijl de industriële archeologen zich over de herontdekking en bescherming van overgebleven relictten uit het nationale industriële verleden buigen, blijft men andere, kleine, niet-erkende en ondergewaardeerde gebouwen afbreken.

Als men ze toch al herkend, feliciteren de plaatselijke raadgevers en planologen zichzelf en elkaar voor het uitwissen van de laatste sporen der Victoriaanse "krottenbuurten".

Deze nederige en "onbelangrijke" gebouwen waren echter de woningen van de werkende klasse gebouwd tussen 1780 en ca. 1830 om een populatie te kunnen onderbrengen die groeide van zo'n 25.000 mensen in 1773 tot 142.000 in 1830.

De groei was vooral te danken aan de immigratie. De volkstellingen uit het midden der eeuw tonen de aanwezigheid van een groot aantal Ieren aan. Deze mensen waren doelbewust naar Manchester gelokt toen de mechanisatie van de spinnerij tot een nijpend gebrek aan handwevers leidde. Gedurende de gehele eeuw leefden immers veel Ieren, maar ook Schotten en *Welshmen* onder het bestaansminimum in de Engelse landbouw-districten. De ontwikkeling van de textiel- en de zware industrie lokte velen van hen naar het noorden. Laaggeschoold als ze waren, en dus onderbetaald, zochten ze naar goedkope huurwoningen.

De groei van Manchester was fenomenaal en chaotisch. De overheid was totaal onbevoegd om de problemen te kunnen aanpakken die de groei van marktstadje tot een groot industrieel en commercieel centrum, in één mensenleven ontwikkeld tot dé katoenhoofdstad van de wereld, met zich brachten.

Opvulling van braakliggende terreinen en tuinen leidde tot overbevolking en voortdurende reconversie van woningen tot ateliers en vice-versa. De welstellende families lieten hun gronden verkavelen voor de stadsontwikkeling. In 1722 waren dat de AYTOUNS, in 1773 de BYRONS en in 1780 de LEVERS. De verkaveling gebeurde volgens de eeuwenoude traditie

van brede lanen voor de rijken en smalle "achteraf" steegjes voor de armen naast winkels, ateliers, stallingen en kerken.

In 1790 liet ook de LEGH-familie hun land los, maar deze keer was het ontwikkelingspatroon anders. De stad was een afschuwelijke plaats geworden om te verblijven. Elegante nieuwe buitenwijken werden opgetrokken aan de periferie van de stad, ver weg van het lawaai en de stank. Het landgoed van de LEGH's werd ontwikkeld met kanalen, spinnerijen, smederijen, steenbakkerijen en woningen voor de armen. De *middle class*, met uitzondering van uitgevers, winkeliers en religieuzen was er afwezig. Deze afwezigheid werd afgekeurd door de andere leden van de burgerij die de scheiding der klassen betreurden omdat bij de armen, bevrijd van de controle vanwege hun superieuren, een onafhankelijke houding ontstond.

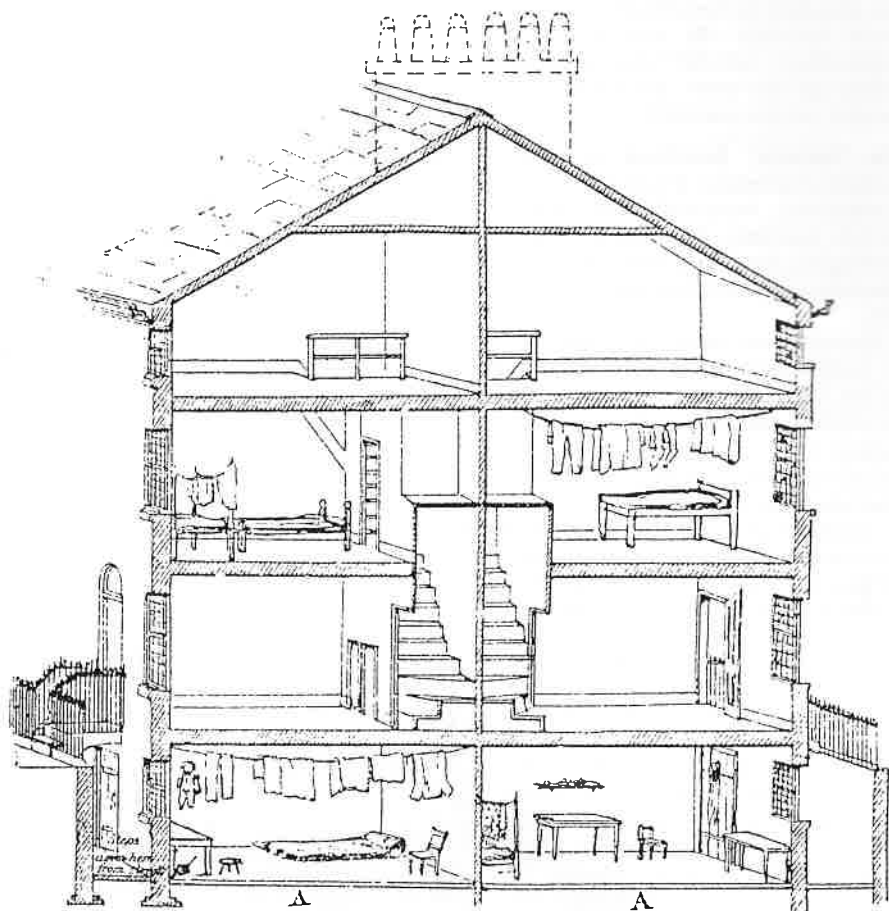
De speculanten die het land in dubbele en enkele loten opdeden al naar gelang de koopakte, waren zelf slechts kleine zakenlui met weinig eigen kapitaal en onderhevig aan de willekeur van de handelskringen.

Niettemin werden toch 2.500 woningen gebouwd tussen 1774 en 1788, 4.000 tussen 1788 en 1801 en nog eens 6.000 rond 1821. Zelfs dan leek het aanbod de vraag nog niet te kunnen volgen en hokte de werkende massa verder in kelders, huurkazernes, logementhuizen en in panden met diverse functies. In één geval leefden zelfs twaalf families in een gedeelte van een spinnerij te Ancoats (1).

Het aantal mensen dat in kelders verbleef kostte de dokters gedurende de gehele verdere eeuw heel wat hoofdbreken.

In zijn jaarlijks rapport voor 1869 stelde dr. John LEIGH, de eerste medisch gezondheidsinspecteur van de stad, vast dat "zoveel mensen in kelders leefden dat Manchester kon worden beschouwd als een stad van ...kelderbewoners".

In 1844 schatte Friedrich ENGELS dat 12% van de werkende klasse in kelders verbleef in het centrum van Manchester en zelfs in de nieuwere districten (2). Meestal werden ze gebruikt als logementhuis voor recent geïmmigreerden en andere daklozen. In een kelder aan *John Street* leefden zo 14 mensen van Ierse afkomst met zes verschillende familienamen!

SECTION OF BACK TO BACK HOUSES

In positions A A on the walls (taken out to show interior) the fireplaces are, which are carried up, and brought above the roof, as shown in dotted lines.

THREE STORY HOUSES, WITH CELLARS BENEATH.

Sectie van een rug-aan-rugwoning, illustratie van de *Manchester and Salford Sanitary Association*, 1854.
Tekening
(verzameling auteur)

Voor vele nieuwe inwijkelingen betekende het verhuizen van uit een kelder naar een "rug-aan-rug" woning een hele verbetering. Rug-aan-rugwoningen waren opgetrokken rondom rond met gemene muren met uitzondering van de voorgevel waar zich dan ook de inkomdeur bevond en de enige ramen die het huis rijk was. Meestal werden ze gebouwd in parallelle rijen, begrensd langs beide zijden, waarbij de toegang tot het "beluik" gebeurde door middel van een tunnel onder een aan de dwarszijde opgetrokken gebouw door. Deze beluiken waren ontzettend moeilijk te onderhouden, zeker als ze zich lager bevonden dan de aanpalende straat. Men kon de huizen met geen mogelijkheid verluchten. Het lapje grond tussenin kon enkele "privaten" bevatten, een beerput en een waterput.

In de jaren 1840 telde men zo'n 15.000 rug-aan-rugwoningen met een meervoudige bevolking. De bebouwing in *John Street* bijvoorbeeld bezat een bevolkingsdichtheid van 7 mensen per huisje tussen 1851 en 1871!

Het optrekken van dergelijke woningtypes werd uiteindelijk bij wet verboden door de *Manchester Police Act* van 1844. Hoewel de eerste medische gezondheidsinspecteur er vanaf de jaren 1867 tot aan zijn dood in 1888 vele duizenden heeft laten slopen, bleven er toen toch nog 10.000 over.

Op plaatsen waar niet genoeg ruimte voorhanden was om rug-aan-rugwoningen te bouwen, of de vier kamers tellende twee-boven-twee-beneden, werden rijen van een-boven-een-beneden opgetrokken. Hoewel ze niet groter waren dan de individuele rug-aan-

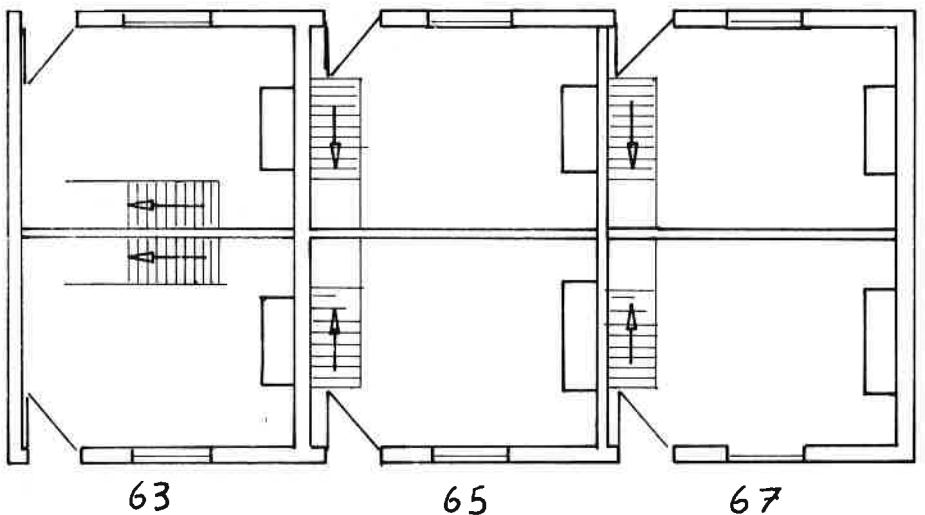
rugs, konden ze tenminste geventileerd worden. Er zijn heelwat voorbeelden van dit type terug te vinden op de staf- en kadasterkaarten uit die periode.

De "betere" families met een geschoold arbeider als kostwinner of waarvan verschillende leden een job hadden, konden de huur opbrengen voor een twee-boven-twee-benedenwoning met vier kamers.

Te Manchester was de huur van een kelderwoning in het midden van de 19de eeuw iets meer dan een shilling per week. Een kelderwoning met eigen inkomdeur zal toen zowat een shilling en zes pence hebben gekost.

De plaatselijke overheid stond machteloos. Nieuwe oplossingen werden gezocht. In 1848 was Manchester ingelijfd als gemeente en in 1853 werd het uiteindelijk een stad. Op dat ogenblik bestonden nog geen effectieve bouwreglementen. Het eerste reglement dat in 1830 de minimum straatbreedte bepaalde, kwam reeds veel te laat. Er bleven immers praktisch geen braakliggende terreinen meer over voor het trekken van nieuwe straattracés. In 1825 hadden de landeigenaars zich verenigd om hun gemeenschappelijke belangen te beschermen in een *Manchester House-Owners Guardian Society* om bij de gemeentelijke en stedelijke overheid te lobbyën en wetgevingen tegen te houden die hen zouden kunnen benadelen. Het laten sluiten van de kelderwoningen in 1854 bijvoorbeeld zou, volgens hun berekeningen, jaarlijks tot een verlies van 26.000 pond aan huur leiden.

De eerste uitvoerbare wet in Manchester met betrekking tot de behuizing was een sanitaire regulatie, de *Manchester Police Act* van 1844, waarbij het voortaan verplicht werd achteraan de huizen tenminste een open ruimte te hebben om enkele privaten op te kunnen trekken en de verluchting der huizen te verzekeren. Afgesloten beluiken werden geopend, zelfs indien een gedeelte der woningen daarvoor moest sneuvelen. Op die wijze hoopte men de rug-aan-rugwoningen uit Manchester te verbannen. Toch zagen enkele inspecteurs van de *Manchester and Salford Sanitary Association* nog in 1854 nieuw opgetrokken rug-aan-rugwoningen, volgens hun eerste rapport gebouwd door een wethouder van de stad. De naam van de man zelf is echter weggelaten in het officiële rapport.

REAR ELEVATION AS 1982 BUT WITH ORIGINAL WINDOWS

upper windows - survive in part
lower windows - blocked up 65/7

privies flagged with stone roofs.
hatched walls extended boundary walls.

Kelders, "rug-aan-rugs", "één-boven-één-beneden" of "twee-boven-twee-beneden", dat was het woonaanbod aan de werkende klasse.

Velen vonden natuurlijk ook zelf een oplossing. De vakwerkhuisen der welgestelden uit de 16de en 17de eeuw bijvoorbeeld werden in woningen opgedeeld, en een eigentijds commentator zag in 1867 zelfs Ieren uit de "laagste klasse" onder een spoorwegboog huizen. De 50-er jaren van de 19de eeuw zagen geen belangrijke veranderingen in bouwstijl of types. Er was immers geen plaats meer over in het oude stadscentrum om nog gebouwen neer te zetten. Het woningaanbod was zelfs verminderd door de aanleg van spoorwegen en commerciële en industriële verbouwingen aan bestaande panden.

beluiken en verbeteringen aan de bouwfysische toestand van de eigendommen werden in de jaren 1860 aangenomen terwijl de steden ondertussen hun eigen bouwreglementen uitvaardigden.

Vanaf dat ogenblik werden de arbeidershuizen conform aan het type alom bekend door de televisieserie *Coronation Street*, waarbij de bouwers verplicht werden de plannen voor te leggen aan de plaatselijke overheid.

Stilaan ondergingen ook de oudere huizen verbeteringen, of werden onbewoonbaar verklaard. Liever dan geld te spenderen aan deze nodige verbeteringen, verkozen sommige eigenaars het hun eigendom over te laten aan commerciële of industriële bestemmingen. Vele panden werden omgevormd voor de "zachte" handelssector die in de loop der 19de eeuw door

Voorgevel en grondplan van de nummers 63-67 *Ducy (Mather) Street*, MEDReG, 1983. Gebouwd ca. 1804. Hier werden arbeiders uit de smelterij van de *Fairburns Engineering Work* en gelegenheidsarbeiders uit andere nijverheidssectoren gehuisvest. Tekening (verzameling auteur)

De nummers 38 en 36 *Dean Street*. Gebouwd ca. 1788 en gesloopt onder zorgvuldig toezicht in 1984, nu wachtend op heropbouw in het *Museum of Science and Industry*. Het waren huizen van het type één-boven-één-onder met kelder. De baksteenlintelen van de keldervensters zijn nog altijd zichtbaar, maar er is minder over van de originele deur van nummer 36. (foto auteur)

Opstand van 63-67 *Ducie Street*, rechtover een één-boven-één onderwoning in *Nelson Court*. Tekening (verzameling auteur)

Heropflakkerende angst omtrent de volksgezondheid leidde tot veranderingen vanwege de publieke opinie omtrent de interventies van de overheid. Opeenvolgende *Acts of Parliament* kwamen tussen bij planning en standarisatie van de arbeidershuisvesting. Wetten omtrent het openen der

nieuwe immigranten werden betrokken, namelijk de joden. Nu nog hebben heel wat van deze panden het overleefd en de meeste zijn nu in handen, of in co-eigenaarschap van mensen met Aziatische oorsprong.

In 1982 legde **Jacqueline Roberts**, buitengewoon student aan

de universiteit van Manchester, een thesis voor gebaseerd op originele research omtrent een overgebleven groep rug-aan-rughuizen. Dit leidde tot een lessenreeks van tien weken omtrent de 19de eeuwse arbeidershuisvesting te Manchester. Na afloop besloten zij en haar studenten tot de oprichting van de *Manchester Early Dwellings Research Group of MEDReG*.

MEDReG stelde zichzelf een driedovoudig doel. Ten eerste wou de groep alle nog bestaande voorbeelden van arbeidershuisvesting uit de late 18de en begin 19de eeuw identificeren. Ten tweede wou men deze waardevolle overblijfselen voor de toekomst bewaren. En ten derde wou men alle bevindingen publiceren.

Het eerste objectief is nagenoeg bereikt. Aan de hand van stafkaarten en kadasterplannen van 1794, 1831 en 1850 werd met "benen en ogen" het gehele stadscentrum bestreken. Waar mogelijk werd binnengegaan. Dit laatste bleek uiteindelijk de moeilijkste opgave te zijn. De meeste leden van MEDReG moeten immers uit werken gaan zodat zondagvoormiddag dikwijls het enig mogelijk tijdstip voor survey is. De meeste mensen werken echter van maandag tot zaterdag in de te onderzoeken panden, en het is juist op zondagvoormiddag dat ze hieruit kunnen ontsnappen...

Als uiteindelijk het pand toch kan worden betreden doet men dat in teamverband. Twee of drie nemen de maten van alle kamers, deuren, ramen, schoorsteenmantel en andere elementen buiten en binnen het gebouw in voet en inch, omdat uiteindelijk in deze maten oorspronkelijk werd gebouwd. Andere leden nemen foto's en maken notities i.v.m. het bouw materiaal. De research zelf gaat heel wat langzamer en behelst het gebruik van eigentijds materiaal zoals kaarten, opeenvolgende volkstellingen, tariefboeken... Als de eigenaar aan de vorser ook nog de aankoopakte wil laten zien is dat heel nuttig want die geeft dan weer details die op geen enkele andere manier te verkrijgen zijn.

Het behoud van particuliere voorbeelden is volbracht op verschillende wijzen.

Het betekende een opwindend ogenblik voor de leden van MEDReG toen twee huisjes werden ontdekt in een zeer nauw straatje, de *Bradley Street*, achter enkele op de lijst geplaatste monumenten

gelegen in *Lever Street*. Oorspronkelijk waren het burgerswoningen, nu ten ondergaande obscure winkeltjes. Ze werden voorlopig gedateerd aan de hand van het kaartenmateriaal als vóór 1794. De bouwconditie was betrekkelijk goed. Ze vormen het enige nog resterende voorbeeld dat prachtig het commentaar van ENGELS illustreert toen hij het had over "de burgerij die elke dag per omnibus de brede hoofdstraten doorkruist zonder het flauwste benul van de grimmige miserie die daarachter schuilt" (5).

De huisjes werden onder de aandacht gebracht van de *City Council Planning Department*.

En het was de hoogste tijd.

De eigenaars hadden immers een slopingsaanvraag ingediend om er

Leden van MEDReG in *Back Turner Street* anno 1985. De huizen zijn opgetrokken in de jaren 1760 en laten verschillende verbouwingen zien. Deze wijk is nu ingenomen door Aziatische handelaars. Textiel blijft een belangrijke industrie te Manchester. (foto auteur)

Er werden verschillende functies in onder gebracht. Noteer de atelierramen van de fustijnwevers, de handwevers, de schoenmakers... (foto auteur)

Opstand van 1, 3 en 5 *Pitt Street* toont een koer die eens 5 privaten bevatte en een beerput. Geen wonder dat de cholera hier in 1832 lelijk huis heeft gehouden... (verzameling auteur)

later een autopark van te maken, iets wat nodig was indien men de winkels vooraan wou omvormen tot een hoger niveau.

Het *Department of the Environment* ging met MEDReG akkoord voor wat betreft het historisch belang der huizen, en ze werden dan ook op de lijst geplaatst, samen

De nummers 8, 6 en 4 *Bradley Street*. Het stapelhuis aan de overzijde is afgebroken en de huizen kunnen worden gezien langs de overzijde van de drie meter brede straat. Ze werden gebouwd voor ambachtslieden in 1789, maar in het midden van de 19de eeuw waren het krotwoningen geworden.

Nummer 4 moet in verbinding hebben gestaan met het atelier tussen de huizen en de burgerswoningen daarachter op *Lever Street* gelegen. Hier woonden zo'n 12 personen, alhoewel de twee andere huizen er slechts half zoveel herbergden.

Beide zijn heden ten dage op de lijst der beschermde gebouwen geplaatst. (verzameling auteur)

met de gebouwen vooraan. Alhoewel het geheel nog altijd overeind staat is de toekomst ervan toch nog onzeker, en is de bouwfysische toestand ondertussen sterk achteruit gegaan.

MEDReG ontdekte eveneens enkele huizen gedateerd op de koopakte 1788, die zouden worden gesloopt. Er werden voldoende fondsen gevonden bij de *Greater Manchester County Council* om ze voorzichtig af te breken, steen voor steen genummerd, zodat ze later exact kunnen worden heropgetrokken in het *Museum of Science and Industry*.

Omdat nog steeds onderhandelingen aan gang zijn omtrent de juiste locatie voor deze heropbouw is dit tot nu toe nog niet gebeurd. Maar in de eerstvolgende fase van de ontwikkeling van het museum gebeurt dit wel.

De boven beschreven ontdekkingen werden echter op het nippertje gedaan, vele van de huizen door MEDReG geïdentificeert zijn ondertussen gesloopt. Jammer genoeg is er zoveel van de vroege arbeidershuisvesting verdwenen lang voor ze zelfs kon worden beschermd.

Het vergt een grote inspanning van de hedendaagse bezoeker om iets van de schok of verwondering te voelen die 150 jaar geleden een TOCQUEVILLE of een DISRAELI en anderen hebben ervaren, maar dankzij MEDReG en het *Museum of Science and Industry* blijft toch iets over van de woningen der Manchesteriaanse industriële arbeiders uit die vroege jaren van de industriële revolutie.

Voetnoten

1. zie J.P. KAY *The Moral and Physical Condition of the Working Classes Employed in the Cotton Manufacture in Manchester*, 1832, eerste editie, pag. 26.

2. zie F. ENGELS *The Condition of the Working Class in England*, uitgegeven door E.J. HOBBSAWM, PAG. 99.

3. GECITEERD IN "A Journey from Withy Grove tot Newtown" *Odds and Ends*, het Manuscript Journal van de Letterkundige en Opvoedkundige Sociëteit van St. Paul's, New Cross.

4. Later gepubliceerd als *Working Class Housing in Nineteenth Century Manchester : the example of John Street, Irk Town 1826-1936*, Neil RICHARDSON 1983.

5. ENGELS , op.cit. pag.79.